

תדפיס מתוך

כלשנות עברית

כתבי-עת לכלשנות עברית
תאודית, חישובית ויישומית

חוברת מס' 36
טבת תשנ"ב

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן

לסוגיית כינוי הגוף הכפול

עידית דורון

כינוי הגוף הכפול היא תופעה מסקרנת בחתביר העברי, וכמותי להציע גישה להבהרתה. אפתח בדוגמה מתוך העיתונות הכתובה אשר בה מופיע כינוי גוף כפול:

לדודו, הסידים המונעים את התיקן הגדול, החיוני כל כך בחברה הישראלית.
("הארץ" 14.1.83, עמ' 8 במוסף)

כינוי הגוף הכפול מופיע רק במשפטים שמנינם. בדרך כלל כאוגר, כמו בדוגמה הזאת:

דברך בערר על אמצעי התקשורת הסידים שהביאוני לרשום מלים אלה
("הארץ" 15.7.83, עמ' 10)
(דוגמות רבות אחרות ראה בספרו של רוזינשטיין המשפט השמני).

מכחינה סמונית כונה ההכללה ניגוד באמצעות הדגשה, הסידים פירושו הם ולא אחרים. כמותני להראות כאן, שכדי להבין את התופעה של הכפלת כינוי הגוף, יש לפרוץ את גדות הסכיבה המצומצמת שבה היא מתבטאת, ולמקמה כמקרה פרטי של תופעה רחבה יותר. לשם כך אני מציעה לחפש מקרים נוספים שבהם מופיע כינוי גוף שהוא "עודף", שאינו אלא כפל של צורה אחרת המצויה במשפט.

הדוגמה הטריטוריאליה והפשטה ביותר היא כינוי הגוף כנושא. כינוי הגוף בעברית הוא במקרים רבים "עודף" בתפקוד נושא. למשל, (ראו רי"ב) משמשים זה לצד זה בעברית:

1. א נכנסתי לחדר.
ב אני נכנסתי לחדר.
בעברית ניתן בדרך כלל למקם את הנושא לפני או אחרי הפועל:
2. א רות נכנסה לחדר.
ב נכנסה רות לחדר.
אך אם הנושא הוא כינוי גוף, קשה למקם אותו אחרי הפועל (ראה למשל Givon 1976):
3. נכנסתי אני לחדר.

משפט (3) אינו טבעי כמו (2), אלא אם כן הוא משמש ליצירת ניגוד בדרך ההדגשה: "אני ולא אחר". לעומת זאת, המשפטים ב' (1) ו' (2) אינם מכילים בהכרח כל הדגשה. אין זה אומר כי ההבדלים בסדר המלים בין (2) ל' (1) אינם משמעותיים. ייתכן, למשל, כי (2) מוגבל יותר

בנוסף לסמיכות פשוטה כמו זו שבי(א5), ניתן בעברית לבנות סמיכות כפולה שבה מוסיפים לנסמך סימני התאמה עם הסומך, ואז חייב הסומך להופיע בלווית של. בצירוף (א5) מופיע השם שיריים עם סימני התאמה לסומך המשוור, ומתקבל מבנה של סמיכות כפולה. (לניתוח הסמיכות הכפולה, ראה Borer 1983).

סימני התאמה יופיעו גם ללא סומך, במקביל לדוגמות לעיל של פועל נוטה ללא נושא. ושוב כמו במקרה הפועלי, ניתן להכפיל את סימני ההתאמה באמצעות כינוי גוף:

6. א שיריו
ב שיריו-הוא

יש להבחין כי כינוי הגוף ב(א6) אינו סומך רגיל כמו המשוור ב(א5), כיוון שאינו מופיע עם של. הסומך בסמיכות כפולה לעולם יופיע עם של. דהיינו הצירוף * שיריו המשוור אינו קביל, לא כן הצירוף שיריו-הוא. הכינוי הוא ב(א6) אינו מלא את תפקיד הארגומנט, בניגוד להמשורר ב(א5). כי אם משמש להכפלת סימני ההתאמה, ועוד יש להבחין בין הכפלת סימני ההתאמה שבדוגמה (א6) לבין הופעתו בלווית של של סומך רגיל שהוא במקרה כינוי גוף. למשל שיריו שלו.

כמו במקרה הפועלי, יוצרת הכפלת סימני ההתאמה השמניים אבחנה סמנטית:

7. א בערב לזכרו של ח"צ ביאליק קרא כל תלמיד משיריו.
ב בערב לזכרו של ח"צ ביאליק קרא כל תלמיד משיריו-הוא.

במשפט (א7), הפירוש הנגיש יותר הוא זה שלפיו קוראים התלמידים משיריו של ביאליק, אם כי ייתכן גם פירוש שני, על פיו הם קוראים משיריהם. למשפט (ב7) לעומת זאת ייתכן רק הפירוש השני, דהיינו התלמידים קוראים משיריהם ולא משיריו של ביאליק. הדבר נובע מכך שתורת הכפלה היא שוב ביצירת ניגוד: שום תלמיד אינו קרא משיריו של מי שתלמיד אחר קרא משיריו, ולכן לא ייתכן שכל התלמידים קוראים משיריו של ביאליק.

הרחבנו אפוא את הדיון בכינוי הגוף כפול על ידי התבוננות בשני מקרים אחרים. אלה הם המקרים שבהם מכפיל כינוי הגוף את סימני ההתאמה הפועליים והשמניים. המשותף לשני המקרים, בנוסף להיבט הסמנטי, הוא שההכפלה אפשרית רק כאשר הארגומנט שאליו נעשית ההתאמה אינו מופיע במפורש. אם מופיע נושא או סומך, אין אפשרות להכפיל את סימני ההתאמה:

8. א * נכנסה היא רות לחדר.
ב * שיריו-הוא של המשוור

נשוב עתה לסביבה המקורית של הכפלת כינוי הגוף, דהיינו למשפט השמני:

9. א הוא הרוצח.
ב הוא-הוא הרוצח.

עמדנו כבר על האבחנה הסמנטית של בניית ניגוד. (א9) מדגישה כי הוא ולא אחר הרוצח. האם מבחינה תחבירית ניתן לומר כי שוב לפנינו הכפלה של סימני התאמה? אמנם למראית עין מוכפל

בתפוצתו מאשר (א2), כפי שמראה רחל גיורא בעבודתה (גיורא 1981). אך לצורך עניינו נחרזו במשותף ביניהם המכרילים מ(3): אין כל צורך בהנגה מיוחדת של (א2) ואף לא של (א2), ואלו ב(3) יש הכרזת השעמה חזקה של הנושא.

מה מייחד את משפט (3) ממקבילותיו שב(1)? במשפט (3) מופיע כינוי הגוף כמכפיל את סימני ההתאמה שלפניו. הצורה נכנסתי מכילה, נוסף לפועל ולהטיית הזמן, אוסף של סימני התאמה [גוף]. [מין] ר[מספר]. ומדו כינוי הגוף אני? אף הוא לא אחר מאשר מקבץ של סימני התאמה: גוף ראשון יחיד, בדיוק אותם סימני ההתאמה הכלולים כבר בפועל נכנסתי. כינוי הגוף מהווה אפוא גם במקרה זה, כמו האוגד במשפט השמני, כפל בלבד.

גישה זו לכינויי הגוף מאפשרת גם להסביר את קיומם של משפטים "חסרי נושא" בעברית. כמו למשל (א1). על פי גישה זו, מבני המשפטים ב(1) וב(3) דומים בכך שכולם קיים נושא שהוא כינוי גוף. דהיינו אוסף של סימני התאמה. במשפט (3) מכפיל כינוי הגוף את סימני ההתאמה, ואילו במשפט (א1) מתווגז כינוי הגוף עם סימני ההתאמה (בחהליך של eliticization) ו"נבלע" על ידיהם. רק במשפט (ב1) שומר כינוי הגוף על קיום עצמאי הודות לכך שהוא ממוקם לפני הפועל ולא אחרי סימני ההתאמה.

מבחינה סמנטית, המקרה של הכפלת סימני ההתאמה על ידי כינוי הגוף רומה להכפלה שבמשפט השמני; בשני המקרים מתקבל ניגוד באמצעות הדגשה. משפט (3) מביע באמצעות אימפליקאטורה נכנס לחדר. האימפליקאטורה היא פונקציה של ההכפלה, ואינה מופיעה כאשר כינוי הגוף נוכח במשפט. כמו ב(ב1), במיקום שלפני הפועל, שם אינה נוצרת הכפלת סימני ההתאמה. דוגמה נוספת כבהיר את התרומה הסמנטית של כפל סימני ההתאמה באמצעות כינוי גוף המופיע מידי אחרי הפועל:

4. א המטבח היה מלוכלך; דני נזכר שאתמול לא רחץ את הכלים.
ב המטבח היה מלוכלך; דני נזכר שאתמול לא רחץ הוא את הכלים.

במשפט (א4) נאמר כי דני לא רחץ את הכלים, ומן הסתם הכלים אינם רחוצים ולכן המטבח מלוכלך. משפט (ב4) לעומתם מביע אימפליקאטורה שמישהו אחר רחץ את הכלים, אותו מישהו שלא שאיר את המטבח נקי דיו.

כפי שמתברר מדוגמה (ב4), הופעת הכפלת סימני ההתאמה חלה גם במקרה של גוף שלישי. אמנם האפשרויות לקבל משפט "חסר נושא" הן מוגבלות יותר כאשר הפועל מוטח בגוף שלישי, אך הדבר ניתן כאשר זהות הנושא ברורה. למשל בדוגמה (א4) אפשרי המשפט: אתמול לא רחץ את הכלים, כיוון שזהות הנושא נקבעה כבר במשפט המשעב.

לסיכום, כינוי גוף המכפיל סימני התאמה תורם מבחינה סמנטית כמו כינוי גוף המכפיל אוגד. האם ישנו גם דמיון תחבירי בין שתי התופעות? לשאלה זו נחזור לאחר שנגלה סביבה שלישית שבו משמש כינוי הגוף להכפלה.

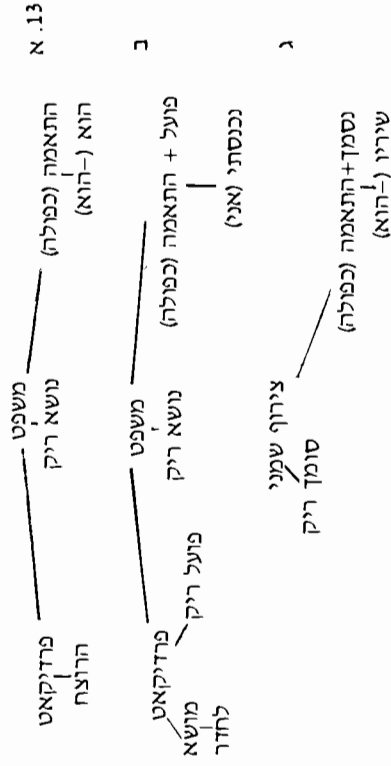
לשם כך עלינו לזכור כי סימני התאמה מופיעים בעברית לא רק כחוספת לפועל, אלא גם כחוספת אפשרית לשם:

5. א שירי המשוור
ב שיריו של המשוור

יש להזהר ולהבחין בין משפט שמני עם אוגד לבין משפט ייחוד (left-dislocation). במשפט ייחוד תופס כינוי גוף את מקומו של האיבר המיוחד, ואילו במשפט שמני אין כינוי הגוף מופיע במקומו של האיבר המיוחד. מקומו המקורי של האיבר המיוחד במשפט השמני נותר ריק, ואילו כינוי הגוף הקרוי אוגד הוא כסך הכול ביטוי של סימני ההתאמה, ולא נושא. על כן, כפי שמוסבר בפרוט ב-1986, Doron 1983, המשפט ב-(12א) אינו משפט ייחוד. משפט ייחוד כולל בתוכו נושא בנוסף לאיבר המיוחד, כמו למשל ב-(12ב). וניכר בהנגה אופיינית שיש בה הפסקה אחרי האיבר המיוחד. הנגה זו שונה מאוד מזו המקובלת עבור (12א):

12. א דני הוא הרוצח.
 ב דני, הוא הרוצח.

לסיכום, הראינו כי תנאי ההכלה של סימני ההתאמה הוא זהה בכל שלושת המקרים שדנו בהם. דהיינו המצאותה של עמדת ארגומנט ריקה בעקבות סימני ההתאמה. המכנים בשלושת המקרים דומים, כפי שמראים שלושת התרשימים ב-(13):

המשפט, כפי שנראה בתרשימים (13א) ו-(13ב), בנוי שלוש איברים: התאמה-נושא-פרדיקאט. במשפט פועלי עוזב הפועל את מקומו שבתוך הפרדיקאט ומצטרף אל סימני ההתאמה, ולכן נותרת ריקה עמדת הפועל המקורית בתרשים (13א). ככל מקרה, מותנית הכללת סימני ההתאמה בהיות עמדת הנושא ריקה. דבר מקביל נראה בתרשים הצירוף השמני (13ג), שם מותנית הכללת סימני ההתאמה בהיות עמדת הסומך ריקה. העובדה כי מספר האיברים בצירוף השמני הוא שניים אינה צרכה להתייב על ההקבלה בין מבנה הצירוף השמני לבין מבנה המשפט. ישנם צירופים שמניים שבהם מספר האיברים הוא שלוש, כדיוק כמו במשפט, למשל בדוגמה: כניסתו של המשרור לחדר, או כניסתו-הוא לחדר.

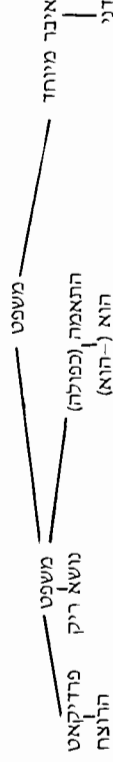
הנושא ב-(9), אך מייד ניווכח כי אין הדבר כך. קודם כל נתבונן בדוגמה הזאת:

10. א דני הוא הרוצח.
 ב דני הוא-הוא הרוצח.

כבר הוצע (Doron 1986, Doron 1986) לנחש את האוגד במשפט השמני כאוסף של סימני התאמה. במשפט פועלי מצטרף הפועל לסימני ההתאמה ומתקבלת צורת פועל נוטה, אך במשפט שמני לא קיים פועל המצטרף לסימני ההתאמה. סימני ההתאמה במשפט השמני מופיעים על כן בצורה עצמאית. ומדי הצורה העצמאית שבה יכול אוסף סימני ההתאמה להופיע? התשובה ברורה: כינוי גוף. טענתי היא אפוא כי האוגד ב-(10א) אינו אלא אוסף סימני התאמה. משפט (10ב) הוא על כן מקרה נוסף של הכללת סימני התאמה באמצעות כינוי גוף.

נשוב עתה לדוגמה (9). ב-(9א), לשיטתי, אין מלת הגוף מופיעה במיקום של נושא אלא התמוגה עם סימני ההתאמה ומופיעה כאוגד. הדבר דומה לדוגמה (10) לעיל, שבה התמוג כינוי הגוף עם הכללת סימני ההתאמה. בנוסף לכך מתקיימת בדוגמה (9) ההכללה שנוסחה לעיל, שלפיה אפשרית הכללת סימני ההתאמה רק כאשר הארגומנט שאליי נעשית ההתאמה (במקרה זה הנושא) חסר. נותרה השאלה כיצד תיתכן ההכללה בדוגמה (10), שבה מופיע במפורש הארגומנט שאליי נעשית ההתאמה, דהיינו דני? התשובה לשאלה זאת ניתנת גם היא בניחוח המופיע ב-(Doron, 1983, 1986). על פי ניתוח זה, מקבלים סימני ההתאמה כאשר הם מופיעים כמלת גוף יחסה נומינטיבית. אני מניחה את קיומו של ה-Case Filter שניסח חומסקי (Chomsky 1980, 1981). לפיו מופיעה כל יחסה במשפט פעם אחת בלבד, וכמו כן לא יופיע שם עצם במשפט ללא יחסה כלשהי. כיוון שהיחסה הנומינטיבית מופיעה עם האוגד, לא יקבל שם העצם דני במשפט (10) כלי יחסה בניגוד ל-Case Filter. הסיבה ש-(10) הוא ככל זאת דקדוקי נעוצה בכך שלמעשה אין שם העצם דני מתפקד כנושא המשפט אלא כאיבר מיוחד (topic). שם העצם דני מוזז מתוך המשפט הפשוט החוצה. לעמדה של איבר מיוחד באמצעות טרנספורמציה. עמדת הנושא הפנימית למשפט ב-(10) היא ריקה, ולכן מתאפשרת הכללת סימני ההתאמה. מבנה המשפטים ב-(10) מתואר בתרשים (11):

11.

ישנו בכל זאת הכול אחד המייחד את הכפלת סימני ההתאמה במשפט השמני משני המקרים האחרים. הכול זה נובע מכך שסימני ההתאמה במשפט השמני חסרים את הסימן "גוף". כפי שאנו למדים מכך שאין נטיית גוף בזמן הווה. בהנחה שצורת ה-*default* הוא צורת הגוף השלישי, נקבל שהאוגו במשפט השמני הוא תמיד בגוף שלישי. אך כינוי הגוף המכפיל את סימני ההתאמה, כיוון שמקורו בנושא, יכול להכיל סימן גוף. למשל גוף ראשון. במקרה זה תהיה חוסר התאמה בין שני קובצי הסימנים, ותתקבלנה דוגמות כמו (14א). לעומת זאת, דוגמות (14ב) ר(14ג) אינן דקדוקיות, כי התאמה פועלית שאינה בזמן הווה וכן ההתאמה השמנית יכיל תמיד סימן גוף. והוא יהיה זהה לזה של כינוי הגוף.

14. א. אני-הוא הרוצח.
 ב. * קרא אני את השירים.
 ג. * שיריו-אני

לסיכום, ראינו כי כינוי הגוף הכפול אינו תופעה בפני עצמה המצומצמת למשפטים שמניים, אלא ביטוי של תכונה כללית של סימני ההתאמה בעברית. כאשר ההתאמה נעשית לארגומנט שהוא ריק, קיימת האפשרות בעברית לציין זאת על ידי הכפלת סימני ההתאמה באמצעות כינוי גוף. האפשרות הזאת היא בעלת פונקציה סמנטית אחידה: הרגשת הארגומנט החסר על ידי העמדתו בניגוד לאובייקטים אפשריים אחרים.

ביבליוגרפיה

גירא ר', 1981, "סדר המלים במשפט וחסר לטקסט: ניתוח ונקודות-לסימני פרמטרי של משפטים ממוקדים", עיונים בחקר השירה בעריכת ש' בלוס-קולקה, י' טובין ור' ניר, עמ' 263-301.

רובינשטיין א', 1968, המשפט השמני: עיונים בתחביר ומנוח, הוצאת הקיבוץ המאוחד.

Borer H., 1983, *Parametric Syntax*, Foris Publications, Dordrecht, The Netherlands.

Chomsky N., 1980, "On Binding", *Linguistic Inquiry*, 11.1

----- 1981, *Lectures on Government and Binding*, Foris Publications, Dordrecht, The Netherlands.

Doron E., 1983, "Verbless Predicates in Hebrew", Ph.D. diss.

----- 1986, "The Pronominal 'Copula' as Agreement Clitic", in: H. Borer (ed.), *Syntax and Semantics Vol. 19: The Syntax of Pronominal Clitics*, Academic Press, 313-332.

Givon T., 1976, "On the VS Order in Israeli Hebrew: Pragmatic and Typological Change", in: P. Cole (ed.) *Studies in Modern Hebrew Syntax and Semantics*, North-Holland.

בחוברות

לשון ומחשב

7	שימוש המחשב, מדעי המחשב והלשון העברית	מיכל אפרת
33	ניתוח ממוחשב של מלים	אסתר בנטור, אביאלה אנגיל ודנית שגב
39	המטבעה הלשונית	אפרים ניסן

לשון, תחביר וסמנטיקה

51	הפרדת מישורים בניתוח התחבירי: הדגמה בסוגיית ההצרכה	אסתר בורוכובסקי ופנינה טרומר
65	לסוגיית כינוי הגוף הכפול	עידית דורון
71	פסוקיות נומינלזציה בעברית הישראלית	רון כוזר

סגנון

91	מאפיינים אחדים בלשונו הפובליציסטית של סי' יזהר	נפתלי שטרן
V		תקצירים באנגלית